

Κριτική εξέταση βασικών αντιλήψεων του Αντόνιο Γκράμσι:

*Για την αντίθεση Δύσης-Ανατολής,
την ηγεμονία και τον πόλεμο θέσεων*

γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ*

Οι επαναστατικές παρακαταθήκες του Γκράμσι ασφαλώς δεν συνηγορούν για την κυρίαρχη ρεφορμιστική ανάγνωση του έργου του. Ωστόσο, η τύπιση του επαναστατικού δρόμου στη Δύση με τη στρατηγική του μακρόχρονου πολέμου θέσεων (και όχι με τη συγκυριακή επιλογή του λόγω συσχετισμού) συνδέεται με τη λογική της συσσώρευσης μεταρρυθμίσεων και δι' αυτής με την αλλαγή των συσχετισμών στην κοινωνία· άρα, οδηγεί άφευκτα σε ρεφορμιστικές ουτοπίες. Αυτή η αντίληψη είναι ασύμβατη με την επαναστατική αντίληψη, αφού αποκλείει τις ρηξιακές στιγμές-όρους της, την επαναστατική κατάσταση και τη δυαδική εξουσία.

Εισαγωγή

Υπάρχει άποψη Γκράμσι; Το προκλητικό, ρητορικό προφανώς, ερώτημα τίθεται για διπτό λόγο: Λόγω της αντινομικότητας βασικών θέσεων του Γκράμσι, όπως προσφυώς τις προσδιορίζει ο Πέρι Άντερσον (Perry Anderson), αλλά και άλλοι αναλυτές· και το κυριότερο, γιατί αυτή η αντινομικότητα είναι πρό-

σφορη στη συνειδητή ή όχι ιδεολογική ιδιοποίηση από διαφορετικά και αντίπαλα ρεύματα. Άλλα, όπως ο ευρωκομμουνισμός, αλλά και ο σύγχρονος ρεφορμισμός, αγνοούν τις επαναστατικές παρακαταθήκες του Γκράμσι και απολυτοποιούν την ηγεμονία και τον πόλεμο θέσεων. Άλλα επιχειρούν με θεωρητικά μέσα να αποδείξουν ότι δεν υφίσταται αντινομικότητα αλληλοαποκλειόμενων θέσεων, αλλά μαρξιστική διαλεκτική σχέση ζευγών αντίθετων εννοιών (αντικαθιστώντας τη διαλεκτική

με τον εκλεκτικισμό). Άλλα ρεύματα και διανοητές σχετικά με τον πόλεμο θέσεων και την κατάκτηση της ηγεμονίας στην κοινωνία, αν και αναγνωρίζουν τον σοβαρό αντικειμενικά κίνδυνο (και όχι απλώς τις υπαρκτές διαστρεβλώσεις) ρεφορμιστικής ανάγνωσης τους, διατείνονται ωστόσο ότι αυτή η γκραμισιανή τοποθέτηση αποτελεί μια σύγχρονη εκδοχή του διαλεκτικού αλληλοκαθορισμού επαναστατικής τακτικής και επαναστατικής στρατηγικής. Φρονούμε ότι οι επαναστατικές παρακαταθήκες του Γκράμισι ασφαλώς δεν συνηγορούν για την κυρίαρχη ρεφορμιστική ανάγνωση. Ωστόσο, η ταύτιση του επαναστατικού δρόμου στη Δύση με τη στρατηγική του μακρόχρονου πολέμου θέσεων (και όχι με τη συγκυριακή επιλογή του λόγω συσχετισμού) συνδέεται με τη λογική της συσσώρευσης μεταρρυθμίσεων και δι' αυτής με την αλλαγή των συσχετισμών στην κοινωνία, άρα, οδηγεί άφευκτα σε ρεφορμιστικές υποτιπές. Αυτή η αντίληψη είναι ασύμβατη με την επαναστατική αντίληψη, αφού αποκλείει τις ρηξιακές στιγμές-όρους της, την επαναστατική κατάσταση και τη δυαδική εξουσία.

I. Αντιπαράθεση Δύσης-Ανατολής

Βάση και αφετηρία της λογικής του Γκράμισι είναι η αντιπαράθεση της επανάστασης στη Δύση και την Ανατολή μέσω της αντιπαράθεσης της σχέσης κράτους και κοινωνίας των πολιτών στα δύο γεωπολιτικά κέντρα. Τη λογική αυτή εισήγαγε ο Λένιν (Lenin), κατανοώντας ότι ο πόλεμος κινήσεων που εφαρμόστηκε στην Ανατολή και οδήγησε στη νίκη της επανάστασης ήταν αναποτελεσματικός στη Δύση, όπως αποδείχτηκε από τη νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης στη Ρωσία και την ήττα της επανάστασης στη Γερμανία. Επίσης, εμπειρικό υλικό για την αντιπαράθεση του πολέμου κινήσεων και του πολέμου θέσεων έδινε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (Α'ΠΠ). Γι' αυτό, η Κομιντέρν υιοθέτησε τον πόλεμο θέσεων το 1921, μετά την ήττα της Γερμανικής Επανάστασης

και την ενότητα των κομμουνιστικών κομμάτων με άλλα εργατικά κόμματα στην πάλη κατά του κεφαλαίου (ενιαίο μέτωπο). Ο Λένιν, από έλλειψη χρόνου αλλά και λόγω υγείας, δεν κατόρθωσε να επεξεργαστεί ενδελεχέστερα αυτή την τακτική. Το καθήκον αυτό επωμίστηκε ο Γκράμισι με τις αναλύσεις του στα *Τετράδια της Φυλακής*. Αν και ο Γκράμισι μαζί με τους άλλους ηγέτες του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος είχε απορρίψει την τακτική του ενιαίου μετώπου, μετά την ύφεση του 1929 και την επικράτηση της αντίληψης περί σοσιαλισμού στην Κομιντέρν πραγματοποιεί κοπερνίκεια στροφή και υιοθετεί τη φόρμουλα του ενιαίου μετώπου και του πολέμου θέσεων. Αναπαράγει και αναλύει εκτενέστερα την ιδέα του Λένιν για την αναγκαιότητα του πολέμου θέσεων στη Δύση στη βάση της αντιπαράθεσης του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών στη Δύση και στην Ανατολή:

Στην Ανατολή, το κράτος ήταν το παν. Η κοινωνία των πολιτών ήταν πρωτόγονη και ζελατινώδης. Στην Δύση, υπήρχε μια κανονική σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών και, όταν το κράτος τρανταζόταν, φανερωνόταν αμέσως μια στερεή δομή της κοινωνίας πολιτών. Το κράτος δεν ήταν παρά ένα εξωτερικό χαντάκι, πίσω απ' το οποίο υπήρχε ένα ισχυρό σύστημα οχυρών και προχωμάτων.

(Γκράμισι, 1975 [III]: 865-6)

Η εκτίμηση του Γκράμισι για το κράτος είναι αντιθετική. Αλλού υπερεκτιμά τη δύναμή του θεωρώντας ότι «στην Ανατολή το κράτος είναι το παν». Απεναντίας, υποτιμά το κράτος στη Δύση, θεωρώντας το απλώς ένα «εξωτερικό χαντάκι» πίσω από το οποίο υπήρχε ένα ισχυρό και σε βάθος σύστημα οχυρών και προχωμάτων. Αν το κράτος δεχόταν επίθεση και κλονιζόταν, εμφανιζόταν και αντιδρούσε μια στέρεη δομή πολιτών. Γι' αυτό, η στρατηγική στη Δύση δεν έπρεπε να επικεντρώνεται σε επιθετική κίνηση κατά του κράτους, αλλά σ' ένα μακρόχρονο εγχείρημα πολέμου

θέσεων για την ηγεμόνευση των λαϊκών τάξεων από την εργατική τάξη και το κομμουνιστικό κόμμα.

Πάντως, οι ιστορικές συνθήκες από τη νίκη της επανάστασης στη Ρωσία ως το επαναστατικό κύμα που εκπήδησε από αυτήν δεν δικαιολογούν μια μανιχαϊστική τακτική του τύπου: εύκολη η νίκη της επανάστασης στην Ανατολή, δύσκολη στη Δύση με συνεπαγωγή του πολέμου θέσεων για τη δεύτερη. Η νίκη της επανάστασης στη Ρωσία δεν ήταν καθόλου εύκολη. Αυτή η εκτίμηση καλλιεργήθηκε από την ταύτιση της όντως αποφασιστικής νίκης της εξέγερσης κατά των Χειμερινών Ανακτόρων με την ολοκληρωτική νίκη της επανάστασης στην πάλη για την κρατική εξουσία μετά τέσσερα χρόνια, μετά την ήττα του τσαρικού στρατού και των ιμπεριαλιστών εισβολέων. Το στερεότυπο της θεωρίας της «εφόδου» και της «απνευστί» νίκης της επανάστασης είναι φαντασίωση και άλλοθι των πάλοι και νυν ρεφορμιστών, για να τεκμηριώσουν την πρόκριση του μεταρρυθμισμού και την απεμπόληση της επανάστασης. Η Οκτωβριανή Επανάσταση νίκησε στη Ρωσία, όχι επειδή αντιμετώπισε μόνο το κράτος και όχι τους θεσμούς και το κίνημα μιας κοινωνίας πολιτών. Οι δυνάμεις του κράτους υπερεπαρκούσαν για να καταβάλουν την επανάσταση: Τα εκατομμύρια του εμπειροπόλεμου στρατού, που μέχρι πρότινος συγκρούονταν με τα στρατεύματα της Αντάντ, με τη συνέργεια δεκαεπτά καπιταλιστικών χωρών, που με ισχυρές δυνάμεις εισέβαλαν στη Ρωσία, ο οικονομικός και εμπορικός αποκλεισμός, οι αποσχιστικές τάσεις (Φινλανδία). Αλλά και οι αντιδράσεις τμημάτων της κοινωνίας, όπως η πανίσχυρη Εκκλησία, η οργανική διάνοηση και γραφειοκρατία (όχι μόνο ως τμήματα του κράτους αλλά και ως κοινωνικά στρώματα) – η δύναμη της κοινής επιβιβαιώνεται από το ότι αποτέλεσε τη βάση της σοβιετικής γραφειοκρατίας – οι πανίσχυροι στις μεγάλες πόλεις καπιταλιστές, οι γαιοκτήμονες, η πλούσια και μεσαία αγροτιά. Είναι γεγονός ότι η συμμετοχή αυτών των στρωμάτων και θεσμών στο

μέτωπο της αντεπανάστασης, η έκταση και οι μορφές της δεν έχουν επαρκώς ερευνηθεί και γνωστοποιηθεί. Η Οκτωβριανή Επανάσταση δεν νίκησε, λοιπόν, επειδή αντιμετώπισε «μόνο το κράτος», αλλά επειδή είχε συγκροτηθεί ένα ισχυρό επαναστατικό μέτωπο, όπως ισχυριζόταν ο Λένιν, από την πλειοψηφία της εργατικής τάξης, τον μισό στρατό και την πλειοψηφία της μικρής αγροτιάς και των ακτημόνων, αλλά και λόγω της καθοδήγησης και διεύθυνσης της επαναστατικής πάλης από τους μπολσεβίκους:

Η επανάστασή μας νίκησε, γιατί μαζί μας δεν ήταν μόνο η συντριπτική πλειοψηφία της εργατικής τάξης, [...] αλλά και ο μισός στρατός εμμέσως και τα 9/10 της αγροτικής μάζας που σε μερικές βδομάδες μετά την κατάληψη της εξουσίας από μας πέρασαν με το μέρος μας.

(Λένιν, 1980 [τ. 44]: 30)

Αλλά και στο γεωπολιτικό χώρο της Δύσης, η Γερμανική Επανάσταση δεν ηττήθηκε από την κοινωνία των πολιτών, αλλά κυρίως από το κράτος, παρ' ότι αυτό είχε κλονιστεί από την ήττα του Α'ΠΠ, την ατιμωτική συμφωνία των Βερσαλιών και τις εξεγέρσεις στρατιωτών, ναυτών και εργατών, ακόμη και από την ίδρυση βραχυβίων επαναστατικών καθεστώτων στη Βαυαρία, Σαξωνία και Θουριγγία. Στην κρατική καταστολή της επανάστασης, μάλιστα, ανέλαβε πρωτεύοντα ρόλο η πλήρως ενσωματωθείσα στον κρατικό μηχανισμό δεξιά σοσιαλδημοκρατία. Η κοινωνική αντίδραση υπήρξε υποτυπώδης και περιορίστηκε κυρίως στην τρομοκρατική δράση παρακρατικών ομάδων υπό την ανοχή ή και την καθοδήγηση του κράτους. Ο συσχετισμός δυνάμεων στη Γερμανία και η περιορισμένη δράση κατά της επανάστασης της κοινωνίας πολιτών – καθοριστικός όρος, κατά την προλεχθείσα αντίληψη, ήττας του πολέμου κινήσεων στη Δύση – επιβεβαιώνουν ότι η Γερμανική Επανάσταση είχε σοβαρές δυνατότητες επικράτησης στις διαδοχικές εκφάνσεις της (1918-1923). Ιδίως το 1923, ο πόλεμος κινήσεων δεν ήταν καθόλου καταδι-

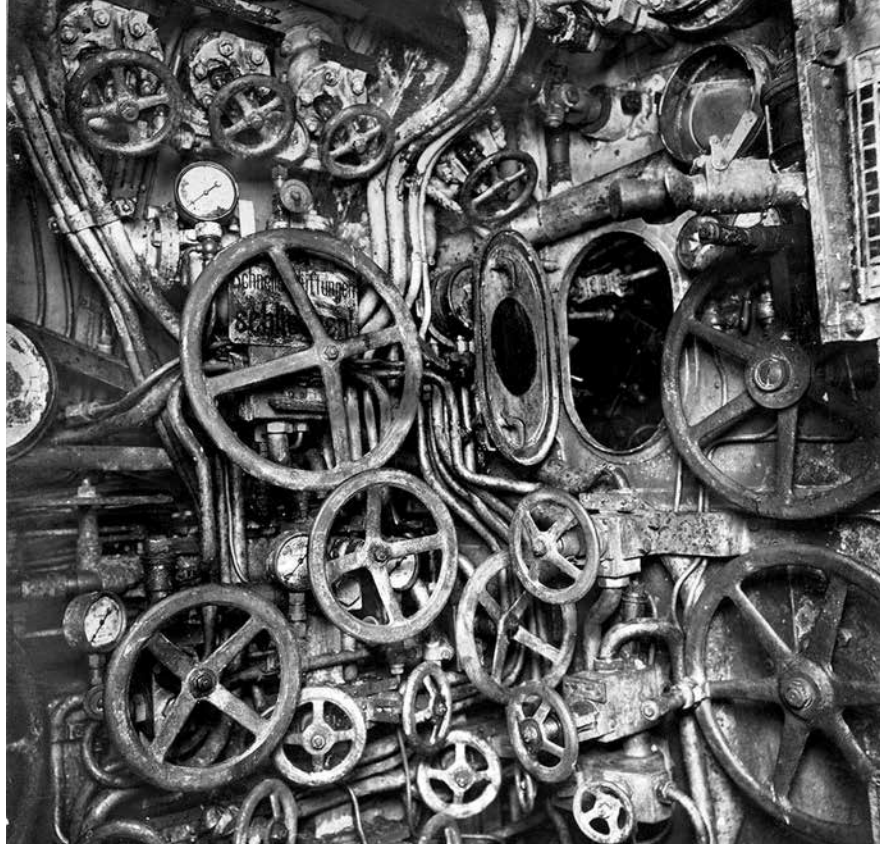
κασμένος, αν η αριστερή σοσιαλδημοκρατία, που είχε σχηματίσει κυβέρνηση με τους κομμουνιστές στη Σαξωνία, δεν προχωρούσε σε ταξικό συμβιβασμό με το σύστημα και, αν οι κομμουνιστές έδειχναν μεγαλύτερη αποφασιστικότητα και απευθύνονταν απευθείας στις επαναστατικά διατεθειμένες μάζες (Χάρμαν, 2008: 353-385). Δυνατότητα ευόδωσης είχε και η νίκη της Ουγγρικής Επανάστασης που εξασφάλισε βραχύβια κατάκτηση της εξουσίας και σχηματισμό κυβέρνησης των σοβιέτ. Βασικός συντελεστής της ήττας ήταν η εγκατάλειψη της αυτοτελούς στάσης του Κομμουνιστικού Κόμματος και η παραίτησή του από την ηγεμόνευση στο μέτωπο των επαναστατικών δυνάμεων, *sine qua non* όρος για τη νίκη της επανάστασης.

Ο πόλεμος κινήσεων (επανάσταση) μπορεί να νικήσει σε ανεπτυγμένη και λιγότερο ανεπτυγμένη χώρα, αν υπάρχουν οι αντικειμενικοί/υλικόι/οικονομικοί και οι πολιτικοί όροι της επανάστασης (επαναστατική κατάσταση, δυαδική εξουσία, επαναστατικό μέτωπο-ηγεμονικό κομμουνιστικό κόμμα). Ο πόλεμος θέσεων (τακτική) είναι αναπόδραστος όρος της επανάστασης (πόλεμος κινήσεων).

Η διάρκεια, όμως, οι μορφές, η ένταση του πολέμου θέσεων εξαρτώνται από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και ιδίως από την ωρίμανση των υποκειμενικών όρων, που καθορίζεται και από απρόβλεπτους παράγοντες (όπως η οικονομική κρίση, κρίση του πολιτικού συστήματος, πόλεμος, ανάπτυξη του κινήματος, εξεγέρσεις κ.ά) και από τη στοχοπροσηλωμένη δράση του κόμματος και του κινήματος. Η διάρκεια του πολέμου θέσεων δεν είναι υποχρεωτικά μακρόχρονη, όπως διατείνεται διαχρονικά ο ρεφορμισμός και την οποία υιοθέτησε και ο Γκράμσι, χωρίς όμως ποτέ ν' αποποιηθεί τα επαναστατικά προτάγματα. Της Οκτωβριανής Επανάστασης προηγήθηκε πόλεμος θέσεων από τον Απρίλη ως τον Οκτώβρη, με ποικιλία τακτικών από τους μπολσεβίκους. Ήταν πόλεμος θέσεων όχι όμως μακρόχρονος, γιατί δημιουργήθηκαν οι υποκειμενικοί όροι της επανάστασης,

που μια μακρόχρονη στρατηγική πολέμου θέσεων θα τους παρέκαμπτε. Μάλιστα το φθινόπωρο του 1917, ο Λένιν στο έργο του *Η καταστροφή που μας απειλεί και πώς πρέπει να την καταπολεμήσουμε* έδωσε ένα υπόδειγμα επαναστατικού πολέμου θέσεων (τακτικής), συνδέοντας τη σωτηρία του λαού με την επανάσταση (Λένιν 1980 [τ. 34]: 155-199). Απεναντίας, το 1936 εξεργάγη προλεταριακή επανάσταση στην Ισπανία, ιδίως στην Καταλονία και Αραγωνία, σε ιδίωτο και αντιφατικό συνδυασμό με μια λαϊκομετωπική υπεράσπιση της αστικής δημοκρατίας, χωρίς να προηγηθεί τυπικός προπαρασκευαστικός πόλεμος θέσεων. Το 1968, εκδηλώθηκε η εξέγερση του γαλλικού Μάη, που θα μπορούσε να μετεξελιχθεί στην πρώτη επανάσταση της σύγχρονης εποχής και μάλιστα στην περίοδο της «καπιταλιστικής ευημερίας» (1945-1975), χωρίς επίσης έναν σχετικό με την εξέγερση πόλεμο θέσεων. Η σύντηξη του πολέμου θέσεων σε συνθήκες επαναστατικής κατάστασης, εξέγερσης, δυαδικής εξουσίας δεν ισχύει για τις βουλγαρικές εκδηλώσεις υπερεπαναστατισμού, χωρίς να εγχωρούν οι αντικειμενικές και υποκειμενικές προϋποθέσεις.

Μετά τη νίκη της Ρώσικης Επανάστασης και την κατάρρευση των αυτοκρατοριών των Χοεντζόλερν και Αψβούργων στην Κεντρική Ευρώπη και τις αυθόρμητες εξεγέρσεις που οδήγησαν στην ανατροπή τους, κορυφαίοι θεωρητικοί του κομμουνισμού διατύπωσαν την άποψη ότι είχε δημιουργηθεί καθολική επικαιρότητα της επανάστασης που καθοριζόταν από το γενικό στάδιο του καπιταλισμού, συγχέοντας τη θεωρητική έννοια της ιστορικής εποχής, που την ερμήνευαν λανθασμένα ως τάση κατάρρευσης με την ιστορική συγκυρία της επαναστατικής κατάστασης. Έτσι, το 1919-1921 οι Λούκάς (Lukács), Θαλχάιμερ (Thalheimer), Φρέλιχ (Froelich) κ.ά, διατύπωσαν την τακτική της «επαναστατικής επίθεσης» στο αστικό κράτος, περιορισμένης σε έκταση, αλλά σταθερής σε ρυθμό. Όπως γραφόταν στο *Kommunismus*:

Το κύριο χαρακτηριστικό της σημερινής περιόδου της επανάστασης βρίσκεται σ' αυτό, ότι είμαστε τώρα υποχρεωμένοι να διεξάγουμε ακόμη και μερικές μάχες, κι εδώ συμπεριλαμβάνονται οι οικονομικές, με τα μέσα της τελικής μάχης, πάνω απ' όλα της ένοπλης εξέγερσης».

(Kommunismus, 1921: 691).

Με άλλα λόγια, η θεωρία της «επαναστατικής επίθεσης» θα αναπτυσσόταν με ένοπλα πλήγματα κατά του αστικού κράτους, ακόμη κι αν η εργατική τάξη δεν είχε μια άμεσα επαναστατική διάθεση. Τα ένοπλα πλήγματα θα βοηθούσαν το προλεταριάτο να ξυπνήσει από τη ρεφορμιστική του απάθεια. Παρασυρμένο απ' αυτή τη στρατηγική το ΚΡΔ εξαπέλυσε επίθεση κατά του πρωσικού κράτους με μια κακοπροετοιμασμένη εξέγερση. Η πρωτοπορία, απομονωμένη από το υπόλοιπο προλεταριάτο, συντρίφτηκε από τα στρατεύματα του Ράιχσβερ, ενώ άγριο κύμα καταστολής εξαπολύθηκε στη Γερμανία. Η εμπειρία των επαναστάσεων στη Δύση βοήθησε τον Γκράμσι να συγκροτήσει τη θεωρη-

τική βεβαιότητά του, από την αντίθεση της σχέσης κράτους και κοινωνίας πολιτών στη Ρωσία και τη Δύση, ότι η επανάσταση στη Δύση δεν θα αποτελεί αντίγραφο της επανάστασης στη Ρωσία, όπως διακήρυξε πλέον η Κομμιντέρν με τις περίφημες «γενικές νομοτέλειες της επανάστασης», απολυτοποιώντας όμως τις ιδιαιτερότητες των επαναστάσεων, σε αντίθεση με την Κομμιντέρν. Η αντίληψη της υποτίμησης του κράτους στη Δύση και η υπερτίμηση της κοινωνίας πολιτών, ανεξάρτητα από τις προθέσεις και πεποιθήσεις του Γκράμσι, ευνοεί αντικειμενικά τη ρεφορμιστική στρατηγική. Η αντικειμενική ανάλυση του πανίσχυρου και αντιδραστικού κράτους του ιμπεριαλισμού, και μάλιστα στη φασιστική εκδοχή του, που δραματικά βίωσε ο Γκράμσι, και η διαλεκτική συνεξέταση αυτού του κράτους με την κοινωνία πολιτών στη Δύση, θα έριχνε ισχυρό φως στη συγκεκριμένη σχέση τους και στις ιδιαιτερότητες της επανάστασης στη Δύση. Αλλά, αν η φόρμουλα του Γκράμσι δεν προσδιόρισε ικανοποιητικά το χαρακτήρα της επανάστασης στη Δύση

της εποχής του, πώς να χαρακτηρίσει κανείς σύγχρονα ρεύματα, που αναπαράγουν δογματικά και στρεβλωτικά αυτή τη φόρμουλα, για να προσδιορίσουν το σοσιαλισμό του 21ου αιώνα; Η αντίληψη για το κράτος-χαράκωμα είναι αδιανόητη στον σύγχρονο καπιταλισμό. Το αστικό κράτος δεν είναι απλώς ισχυρό, αλλά ισχυρότατο, κυρίως λόγω της υπερενίσχυσης των μηχανισμών του και δη των κατασταλτικών και των πολιτικών. Η ισχύς του σύγχρονου αστικού κράτους ενισχύεται επίσης ισχυρά και από θεσμούς και όργανα που δεν είναι κρατικά, αλλά συνδέονται με το κράτος: κόμματα, ανεξάρτητες αρχές, ΜΚΟ, Εκκλησία, συνδικάτα, ΜΜΕ, εκπαίδευση, κ.ά. Ασφαλώς, η αξιοποίηση αυτής της πραγματικότητας από τα ρεφορμιστικά ρεύματα, για να τεκμηριωθεί μια μακρόχρονη μεταρρυθμιστική πορεία, είναι εντελώς ουτοπική. Το δόγμα: σοσιαλισμός = άθροισμα προοδευτικών μεταρρυθμίσεων είναι άκρως ουτοπική αντίληψη στον σύγχρονο καπιταλισμό, που δέχεται μόνο αντιμεταρρυθμίσεις προωθητικές για τα κέρδη και την κυριαρχία του. Βεβαίως, στον σύγχρονο καπιταλισμό, η επανάσταση είναι δυσχερέστατη, αλλά και όσο ποτέ αναγκαία για να λυθούν προβλήματα επιβίωσης ως και η ριζική αλλαγή της κοινωνίας.

Δεν μπορεί, όντως, να αποκλειστεί στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες ένας μακρόχρονος αγώνας θέσεων με τη σοσιαλιστική επανάσταση και την κομμουνιστική απελευθέρωση ως ριζοσπαστικό όμως περιεχόμενο και ορίζοντα. Όσον αφορά στην αντίληψη ότι θα είναι ευχερέστερη η οικοδόμηση του σοσιαλισμού λόγω των ανεπτυγμένων παραγωγικών δυνάμεων, παραβλέπεται η εξής αντίφαση: Βεβαίως, λόγω ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, της επιστήμης και γενικά της οικονομίας θα είναι ευχερέστερη η οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Αγωνείται όμως απ' αυτή την άποψη ο ταξικός χαρακτήρας των παραγωγικών δυνάμεων: ότι δηλαδή στον σύγχρονο καπιταλισμό τα πολυεθνικά-πολυκλαδικά μονοπώλια, όντα πανίσχυρα, θα προβάλουν λυσσαλέα

αντίδραση, ακόμη κι όταν η πλάστιγγα γέρνει υπέρ της επανάστασης και εις βάρος του αστικού κράτους.

II. Ηγεμονία και κυριαρχία

Η έννοια της ηγεμονίας από προβληματική της ηγεμονίας του προλεταριάτου επί των κοινωνικών συμμάχων του στην Ανατολή, όπως εκφράζεται και στο ενιαίο μέτωπο της Κομιντέρν, μετατοπίζεται από τον Γκράμσι στην προβληματική της ηγεμονίας της αστικής τάξης στην κοινωνία της Δύσης. Η υποτίμηση του κράτους στη Δύση («εξωτερικό χαντάκι») και η υπερεκτίμηση της κοινωνίας πολιτών αντίστοιχα συνεπάγεται την υπεροχή της ηγεμονίας και της συναίνεσης που εξασφαλίζει η κυρίαρχη αστική τάξη από τις κυριαρχούμενες τάξεις έναντι του καταναγκασμού του αστικού κράτους. Η εξασφάλιση κοινωνικής συναίνεσης από την αστική τάξη της παρέχει τη δυνατότητα να ασκεί και να σταθεροποιεί την κυριαρχία της μέσω της συναίνεσης μάλλον και όχι του καταναγκασμού. Η πιο ενδιαφέρουσα συνεπαγωγή αυτής της συλλογιστικής είναι ότι η μετάβαση στο σοσιαλισμό δεν θα είναι προϊόν κυρίως της πάλης του κινήματος με το μηχανισμό καταστολής του αστικού κράτους, αλλά της ιδεολογικής αφύπνισης της εργατικής τάξης και των καταπιεζόμενων τάξεων-άρα, εκ των πραγμάτων και η κατάκτηση της ηγεμονίας στην κοινωνία από την εργατική τάξη όχι ως αποτέλεσμα της νίκης της επανάστασης και της απαλλοτρίωσης των μέσων παραγωγής, αλλά ως όρος κατάκτησής τους. Οι αγωνιώδεις απόπειρες του Γκράμσι να δώσει ικανοποιητική, ενιαία και ολοκληρωμένη απάντηση στη σχέση κράτους και κοινωνίας πολιτών στην αστική κοινωνία δεν απέδωσαν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στις τρεις βασικές απαντήσεις του Γκράμσι, σύμφωνα με τον εμβριθή μελετητή του έργου του, Π. Άντερσον (Άντερσον 1985: 28-41), παρά τις αντιφάσεις τους και την ανεργμίνευτη (γιατί-πώς) από τον αναλυτή μετάβαση

από την μια εκδοχή στην άλλη, αναδεικνύεται ως κοινή συνισταμένη η έννοια της ηγεμονίας και της συναίνεσης και η αντίστοιχη υποτίμηση της κρατικής κυριαρχίας στη θεμελιώδη λειτουργία του εποικοδομήματος, στην αναπαραγωγή δηλαδή της καπιταλιστικής παραγωγικής βάσης. Στην πρώτη εκδοχή της σχέσης κράτους και κοινωνίας πολιτών στη Δύση, ο καταναγκασμός έχει σχέση παραλληλίας με τη συναίνεση και όχι διαλεκτικής, με σαφή υπεροχή της ηγεμονίας έναντι του κράτους («εξωτερικό χαντάκι» απλώς το κράτος έναντι του πλήθους των οχυρών και προχωμάτων της κοινωνίας).

Στην αναπαραγωγή της ταξικής κυριαρχίας με συναίνεση αναφέρεται και ο Λένιν, χωρίς όμως ν' αναίρειται η προτεραιότητα του κρατικού καταναγκασμού:

Η σοσιαλδημοκρατία πρέπει παράλληλα να έχει υπόψη της ότι οι τσιφλικάδες, οι παπάδες και η αστική τάξη των καταπιεζόμενων εθνών καλύπτουν συχνά με εθνικιστικά συνθήματα τις επιδιώξεις τους να διαιρέσουν τους εργάτες και να τους εξαπατήσουν, κάνοντας πίσω από την πλάτη τους συναλλαγές με τους τσιφλικάδες και την αστική τάξη του κυρίαρχου έθνους σε βάρος των εργαζομένων μαζών όλων των εθνών.

(Λένιν, 1980 [τ. 24]: 61)

Είναι γνωστή εξάλλου η επιγραμματική διατύπωση του Λένιν ότι οι τσάρροι κυβερνούσαν με τη βία, ενώ η αγγλική και γαλλική μπουρζουαζία με απάτη και παραχωρήσεις.

Η παράλληλη και εξωτερική σχέση της συναίνεσης έναντι του καταναγκασμού, αλλά και η υπερβολική αναβάθμισή της από τον Γκράμσι σ' αυτή την εκδοχή, απομονώνεται και απολυτοποιείται από τους ρεφορμιστές, αποσπώντας την από τις επαναστατικές αντιλήψεις του, ώστε αυτονόητα ο κοινοβουλευτικός δρόμος και η ανατροπή της αστικής ηγεμόνευσης να θεωρείται ο καταλληλότερος και ο μόνος δυνατός δρόμος για τη σοσιαλιστική μετάβαση, βεβαιότητα που δεν έχει ποτέ υλοποιηθεί και είναι

κραυγαλέα αναντίστοιχη με τον σύγχρονο υπεραντιδραστικό καπιταλισμό.

Στις δύο επόμενες εκδοχές, ωστόσο, ο Γκράμσι συνδέει διαλεκτικά το κράτος με την κοινωνία πολιτών, τον καταναγκασμό με την ηγεμονία, ορίζει το κράτος ως «ηγεμονία θωρακισμένη με καταναγκασμό».

Σ' αυτήν την εκδοχή το κράτος εμπρικλείει την πολιτική κοινωνία και την κοινωνία πολιτών χωρίς να αίρεται η διάκρισή τους. Στην πρώτη εκδοχή ο Γκράμσι τοποθετεί την ηγεμονία αποκλειστικά στο χώρο της κοινωνίας πολιτών. Στη δεύτερη εκδοχή η ηγεμονία από την κοινωνία πολιτών μετατοπίζεται και στο κράτος (εκτελεστική, νομοθετική, δικαστική εξουσία), που ο Γκράμσι θεωρεί «όργανα πολιτικής ηγεμονίας». Επομένως, η ηγεμονία και ο ρόλος της στην κοινωνία ενισχύεται, αφού από την κοινωνία επεκτείνεται και στο κράτος, που δεν περιορίζεται σε καταναγκασμό, αλλά ασκεί με τα βασικά όργανα της αστικοδημοκρατικής μορφής του και με θεσμούς, όπως το σχολείο, και λειτουργίες ηγεμονίας. Ο μηχανισμός του καταναγκασμού ιδιοποιείται συναινετικές λειτουργίες που, σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, ανήκουν στην κοινωνία πολιτών. Η διαλεκτικότητα αυτής της σύνθεσης με την ενίσχυση της ηγεμονίας έναντι του καταναγκασμού, αντικειμενικά, ενισχύει τις ρεφορμιστικές μονομέρειες και αυταπάτες για τον ρεφορμιστικό μονόδρομο. Επιπλέον, στην εξίσωση του κράτους με την δικτατορία+ηγεμονία υπάρχει μια ασάφεια ή και ανακρίβεια. Ενώ η ηγεμονία όντως δεν είναι αποκλειστική προνομία της κοινωνίας, αλλά ασκείται και από όργανα του κράτους, οπότε το κράτος είναι δικτατορία+ηγεμονία, δεν ισχύει το ανάλογο για την κοινωνία πολιτών. Η κοινωνία δεν έχει τη δυνατότητα δικτατορικής εξουσίας, αφού το κράτος είναι ο μόνος θεσμός που έχει, κατά τον Μ. Βέμπερ (Βέμπερ, 1948: 78), το μονοπώλιο της νομιμοποιημένης βίας. Οι περιπτώσεις οργανισμών που ασκούν βία στην κοινωνία, νόμιμη ή μισονόμιμη (σύγχρονοι ιδιωτικοί στρατοί, παραστρατιωτικές οργανώσεις) δρουν

με την έγκριση ή και συνέργεια του κράτους, που σκόπιμα τους παραχωρεί δικές του κατασταλτικές λειτουργίες. Η διαλεκτική αντίληψη των Αλτουσέρ και Πουλαντζά ότι δεν υπάρχουν αποκλειστικά κατασταλτικοί και ιδεολογικοί μηχανισμοί, αλλά κυρίως καταπιεστικοί και δευτερευόντως ιδεολογικοί και το αντίστροφο, φαίνεται ορθή. Ωστόσο, η βία των ΙΜΚ (ιδεολογικών μηχανισμών κράτους) δεν έγκειται κυρίως στις κυρώσεις που επιβάλλουν στους λειτουργούς και κοινωνούς τους, όπως η Εκκλησία, το σχολείο, τα ΜΜΕ κ.ά, όπως ισχυρίζεται ο Αλτουσέρ (Αλτουσέρ, 1977: 69-121), οι οποίες περιορίζονται στο χώρο τους. Η Εκκλησία δεν μπορεί να επιβάλει με τη βία τα δόγματά της και να καταδικάσει όσους τα απορρίπτουν, όπως η Ιερή Εξέταση του καθολικισμού. Η «βία» αυτών των ΙΜΚ ασκείται έμμεσα με τη στήριξη του κράτους –οικονομική, νομική, ιδεολογική– ώστε να εδραιώνεται η ιδεολογική τους εμβέλεια στην κοινωνία. Από πολιτική άποψη και αυτή η θέση, παρά τη διαλεκτικότητα και τον «ριζοσπαστισμό» της, ενισχύει το ρόλο των μηχανισμών της συναίνεσης στην κοινωνία και το κράτος και την προτεραιότητά τους έναντι του κατασταλτικού κράτους.

Η τρίτη εκδοχή της σχέσης της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας πολιτών είναι ουσιαστικά μια παραλλαγή της δεύτερης. Ενώ στη δεύτερη εκδοχή η ηγεμονία διαπερνά και το κράτος και την κοινωνία πολιτών, ως σύνθεση επομένως «δικτατορίας και ηγεμονίας», χωρίς να αίρεται η διάκριση των δύο σφαιρών της κοινωνίας, στην τρίτη αντίθετα η διάκριση κοινωνίας πολιτών και κράτους αίρεται, αφού κράτος και κοινωνία συγχωνεύονται σε μια ιδιόμορφη κρατική ενότητα. «Σαν κράτος θα' πρεπε να καταλαβαίνουμε όχι απλά τον κυβερνητικό μηχανισμό, αλλά επίσης τον ιδιωτικό μηχανισμό της ηγεμονίας ή κοινωνίας των πολιτών». Ως επακόλουθο αυτής της θέσης διατυπώνεται μια ρηξικέλευθη ρήση: «Στην πραγματικότητα η κοινωνία των πολιτών και το κράτος είναι ένα και το ίδιο πράγμα» (Γκράμσι,ό.π. [III]: 1590).

Έτσι, ο διπλασιασμός της ταξικής κοινωνίας με τη δημιουργία του κράτους, καταργείται όχι με την απονέκρωση του κράτους, όπως προσβέυει ο μαρξισμός, αλλά με μια αντίστροφη εξέλιξη: με την ένταξη της κοινωνίας στο κράτος. Ο Γκράμσι δεν αρνείται ολοκληρωτικά την ιδιαιτερότητα της κοινωνίας πολιτών. Αίρει όμως την ιδιαιτερότητα αυτή μέσω της νομοθετικής και, άρα, της καταναγκαστικής ρύθμισης αυτής της ιδιαιτερότητας. Γράφει ο Γκράμσι επ' αυτού:

Οι ιδέες του κινήματος Ελεύθερου Εμπορίου βασίζονται σ' ένα θεωρητικό λάθος, που η πρακτική πηγή του δεν είναι δύσκολο ν' αναγνωρισθεί. Βασίζονται σε μια διάκριση μεταξύ πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας πολιτών, η οποία αποδίδεται και παρουσιάζεται σαν οργανική, ενώ στην πραγματικότητα είναι απλά μεθοδολογική. Έτσι, διαβεβαιώνουν πως η οικονομική δραστηριότητα ανήκει στην κοινωνία πολιτών και ότι το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει για να τη ρυθμίσει. Μα εφόσον στην ίδια την πραγματικότητα η κοινωνία των πολιτών και το κράτος είναι ένα και το ίδιο πράγμα, πρέπει να γίνει σαφές ότι και το ίδιο το *laissez-faire* είναι και αυτό μια μορφή κρατικής «ρύθμισης» που εισάγεται και διατηρείται με νομοθετικά και καταναγκαστικά μέσα.

(Γκράμσι, ό.π. [III]: 1589-90)

Η «κρατικοποίηση» της κοινωνίας πολιτών ενέχει προβλήματα. Από φιλοσοφική άποψη, αντιστρέφεται η θεμελιώδης ιστορικοϋλιστική αρχή του καθορισμού του κράτους και γενικά του εποικοδομήματος από την παραγωγική βάση. Από κοινωνιολογική άποψη καθίσταται δυσχερής η επιστημονική διάκριση και ο χαρακτήρας της καπιταλιστικής κοινωνίας και αντίστοιχα του αστικού κράτους. Η κρατικοποίηση της κοινωνίας μπορεί να φαίνεται ευνοϊκή προς την αριστερή ανάγνωση, ιδίως από ορισμένα ρεύματα, όπως αυτό των ΙΜΚ, αφού σε κάθε κοινωνικό πεδίο εμφανίζεται η ανάγκη σύγκρουσης με πλευρά της κρατικής εξουσίας και ευνοείται η επικράτηση του κινήματος, αφού δεν είναι

Πίνακας του Robert Koehler με τίτλο
Der Streik (Η Ανεργία), 1886

αναγκαία η σύγκρουση με το κράτος εν όλω, αλλά με μέρη του. Η σύγκρουση με «κρατικοκοινωνικά» μορφώματα όμως αποτελεί μια παραλλαγή, επί το ριζοσπαστικότερο, συσσώρευσης ρεφορμιστικού τύπου νικών και κατακτήσεων σ' αυτά τα κρατικοκοινωνικά μορφώματα. Η υπερεκτίμηση της συναίνεσης και της ηγεμονίας από τη γραμμή Γκράμσι αναπαράγεται και στη μεταγενέστερη αντίληψη Πουλαντζά που θεωρεί το κράτος συμπύκνωση και συσχετισμό των ταξικών αντιθέσεων.

Αυτή καθεαυτή η αντίληψη του Γκράμσι, στη δεύτερη και τρίτη εκδοχή της σχέσης κοινωνίας πολιτών και κράτους, αφενός ενισχύει τη συναίνεση και την ηγεμονία εισάγοντάς την και στους κρατικούς θεσμούς. Η φετιχιστική αφετέρου ταύτισή τους, συγκαλύπτοντας τον ταξικό χαρακτήρα και τα όριά τους, δημιουργεί αυταπάτες για την εργατολαϊκή επικράτηση σ' αυτούς. Επιπλέον, η «κρατικοποίηση» της επιχειρηματικής δραστηριότητας, στο παράδειγμα του Γκράμσι, ωθεί στην εντύπωση ότι το κράτος έχει ρυθμιστικό και καθορι-

στικό ρόλο στην οικονομία. Και βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν καθίσταται ο επιχειρηματίας και κοινωνός της νόμιμης βίας, παρά μόνο έμμεσα μέσω της κρατικής δύναμης, αν και η επιρροή της κυρίαρχης τάξης στο κράτος συνεχώς αυξάνεται. Αυτές οι υπερβολές αξιοποιούνται για να ενισχυθεί η πειθώ μιας άλλης υπερβολής: η απολυτοποίηση δηλαδή του απολυταρχισμού του κράτους της Ανατολής («το κράτος είναι το παν») και η απουσία θεσμών και πρακτικών συναίνεσης. Στην πραγματικότητα, τα προκαπιταλιστικά ταξικά καθεστώτα δεν θα μπορούσαν να λειτουργήσουν χωρίς τη συναίνεση των πολιτών. Παρά την υστέρηση σε σχέση με την καπιταλιστική Δύση, θεσμοί που εξασφάλιζαν τη συναίνεση ήταν η θεοποίηση του ανώτατου άρχοντα, η –έστω– χαλαρή εθνική συνείδηση, η εκπαίδευση παρά την υπανάπτυξη και την ταξικότητά της, η οικογένεια, η οργανική διανομή, αν και κλειστή και ολιγάριθμη, μια πανίσχυρη Εκκλησία, ιδίως στα χριστιανικά κράτη, με κυρίαρχη ιδεολογική εμβέλεια, περιβεβλημένη ακόμη και με δικαστικές

(Ιερή Εξέταση) και κρατικές εξουσίες (Παπικό Κράτος).

Στη σχέση ηγεμονίας και καπιταλιστικής παραγωγής ο Γκράμσι παραδέχεται ότι η ηγεμονία εδράζεται στην οικονομική κυριαρχία του κεφαλαίου, ότι «η ηγεμονία γεννιέται στο εργοστάσιο» (Γκράμσι, ό.π. [II]: 146). Δεν εμβαθύνει όμως στην αναζήτηση των αιτιών στον πυρήνα της καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής, αλλά και στη συνειδητή ιδεολογικοπολιτική παραγωγή της αστικής τάξης, που παράγει ιδεολογία παρεμβαίνουσα στην κρατική πολιτική και στην κοινωνική συνείδηση με δικούς της μηχανισμούς (ιστιτιούτα μελετών, οργανικούς διανοούμενους, σεμινάρια, εκδόσεις κ.ά). Στον καπιταλισμό εμφανίζεται ο τύπος του εργαζόμενου του ελεύθερου από καταναγκασμούς, αλλά και από μέσα επιβίωσης. Υποτίθεται ότι ο εργαζόμενος ανταλλάσσει την εργασία του με αντίστοιχη αμοιβή. Αυτός ο εμπορευματικός φετιχισμός (ανταλλαγή πραγμάτων και όχι αμοιβή βάσει της ταξικής σχέσης) προκύπτει αυθόρμητα στην καπιταλιστική παραγωγή, αλλά ενισχύεται καθοριστικά από την κυρίαρχη ιδεολογία, που συστηματικά συγκαλύπτει ότι η εργατική δύναμη μετατρέπεται σε εμπόρευμα και η υπερεργασία (πέραν της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης) σε υπεραξία. Παράλληλα, αυτή η παραγωγική σχέση της καπιταλιστικής οικονομίας επισφραγίζεται νομοθετικά από το κράτος, όπως και το σύνολο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των εργαζομένων. Η τεράστια επέκταση της οικονομίας στον σύγχρονο καπιταλισμό την καθιστά βασικό μηχανισμό διαμόρφωσης αστικής συνείδησης στο προλεταριάτο, παράλληλα με τους αστικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς και διαχρονικά στερεότυπα.

Θέμα ισχυρής αμφιλογίας αποτελεί το αν ο Γκράμσι υποστήριζε τη θέση ότι η εργατική τάξη μπορεί να είναι ηγεμονική στην καπιταλιστική κοινωνία, πριν γίνει άρχουσα τάξη πολιτικά. Ο Π. Άντερσον απορρίπτει τη θέση, επικαλούμενος ένα κείμενο από τα *Τετράδια της Φυλακής*, το οποίο κατά κανόνα επι-

καλούνται όσοι υποστηρίζουν αυτή τη θέση. Σ' αυτό γράφει ο Γκράμσι:

Μια κοινωνική ομάδα είναι κυρίαρχη απέναντι σε εχθρικές ομάδες τις οποίες τείνει να «διαλύσει» ή να υποτάξει με την έντονη βία και είναι διευθύνουσα πάνω σε συναφείς και συμμαχικές ομάδες. Μια κοινωνική ομάδα μπορεί και στην πραγματικότητα πρέπει να είναι διευθύνουσα πριν κατακτήσει την εξουσία (αυτός είναι ένας από τους βασικούς όρους για την ίδια την κατάκτηση της εξουσίας). Ύστερα, όταν ασκεί εξουσία και την κρατά σταθερά στα χέρια της, γίνεται κυρίαρχη, αλλά συνεχίζει επίσης να είναι διευθύνουσα».

(Γκράμσι, ό.π. [III]: 2010-11)

Στο απόσπασμα είναι σαφές ότι ο Γκράμσι διαχωρίζει τον καταναγκασμό των εχθρικών τάξεων, από τη συναινετική διεύθυνση των σύμμαχων πριν και μετά την κατάκτηση της εξουσίας. Ωστόσο, άλλοι μαρξιστές στοχαστές επικαλούνται άλλο χωρίο του ίδιου αποσπάσματος:

Μια κοινωνική ομάδα μπορεί, και μάλιστα πρέπει, να είναι ιθύνουσα (*διευθύνουσα* μεταφράζει ο Π. Άντερσον) προτού κιόλας κατακτήσει την κυβερνητική εξουσία. Αυτό αποτελεί μια από τις κύριες προϋποθέσεις για την κατάκτηση της εξουσίας».

Απ' αυτό το χωρίο τεκμαίρεται όντως ότι μπορεί μια τάξη εχθρική προς το σύστημα (εννοεί προφανώς την εργατική) να κατακτήσει την ηγεμονία εφ' όλης της κοινωνίας, πριν την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας και μάλιστα ότι η κατάκτηση αυτής της ηγεμονίας είναι και ο όρος για την κατάκτηση της εξουσίας.

Οι ασάφειες και αμφιλογίες του Γκράμσι στη χρήση του όρου *ηγεμονία* αναπόφευκτα προκαλούν ερμηνευτικές διχογνωμίες. Ανεξάρτητα όμως από τις ερμηνείες, κοινό σχεδόν τόπο αποτελεί η υπερβάλλουσα εκτίμηση της ηγεμονίας και αντίστοιχα η υποτίμηση της καταστολής από τον Γκράμσι.

III. Πόλεμος θέσεων και επανάσταση

Η υπερεκτίμηση της συναίνεσης και της ηγεμονίας την εξισώνει με την πρωτοκαθεδρία της έναντι του καταναγκασμού του κράτους, ως θεμελιακής μορφής της αστικής επιβολής στον καπιταλισμό. Η υπερεκτίμηση της συναίνεσης και αντίστοιχα η υποτίμηση της καταστολής του κράτους, και μάλιστα του σύγχρονου υπεραντιδραστικού κράτους, η οποία συνδυάζεται αναπόφευκτα με μακρόχρονο πόλεμο θέσεων προς αποφυγή της κρατικής βίας, αντικειμενικά ωθεί σε μια ρεφορμιστική εκδοχή. Η υπερεκτίμηση της συναινετικής αστικής δημοκρατίας ήταν, εν μέρει τουλάχιστον, ορατή από τον καιρό του Γκράμσι. Το μαρτυρεί η πρώιμη επιβολή του φασισμού στην Ιταλία, το ναζιστικό φαινόμενο στη Γερμανία, που ακολουθεί τροχιά ανόδου μετά τη συνθήκη των Βερσαλλιών, η ενίσχυση εθνικιστικών και φασιστικών δυνάμεων στην Ευρώπη και η σταδιακή εγκαθίδρυση αντίστοιχων καθεστώτων στην Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική. Η αυταπάτη της μεταρρυθμιστικής σοσιαλιστικοποίησης της κοινωνίας διαψεύστηκε οικτρά και στη «χρυσή» μεταπολεμική περίοδο (1945-1975) του καπιταλισμού. Η αποθέωση των κοινοβουλευτικών αυταπατών και του ρεφορμισμού του κράτους πρόνοιας θεωρούσαν ότι αυτόματα η αστική κοινωνία όδευε προς μία προοδευτική μετάλλαξη (θεωρίες σύγκλισης). Κυριαρχούσε η αντίληψη ότι ο καπιταλισμός με τη συναίνεση της αστικής δημοκρατίας, που καθιστούσε τη λαϊκή ετμηγορία κυριαρχική και με προοδευτικές μεταρρυθμίσεις, είχε φτάσει στον κολοφώνα του. Ζητούμενο σαφώς θεωρούνταν πλέον όχι η σύγκρουση με το καταστατικό κράτος, αλλά η ιδεολογική αφύπνιση της εργατικής τάξης, ώστε ν' απαλλαγεί από την ιδεολογική χειραγώγηση της αστικής τάξης και να αναλάβει τον έλεγχο της κοινωνίας. Παρόμοια λογική αναπαρήγαγε, ιδίως μετά το πραξικόπημα του 1973 στη Χιλή, το ευρωκομμου-

νιστικό ρεύμα, διερύνοντας την έννοια της συναίνεσης, ώστε στη «σοσιαλιστική» προοπτική να ενταχθούν και «προοδευτικά» τμήματα των αστικών τάξεων, εξέλιξη που υποτίθεται ότι θα αποδυνάμωνε αποφασιστικότερα την ισχύ της κρατικής καταστολής. Αλλά και μετά την κρίση του 2008 ένα νέο σοσιαλρεφορμιστικό ρεύμα αναπαρήγαγε τις αυταπάτες ενός «αριστερού κυβερνητισμού», που θα προχωρούσε σε ριζοσπαστικούς μετασχηματισμούς, χωρίς να πορεύεται από την αστική καταστολή και τους πανίσχυρους ανασταλτικούς κάθε προοδευτικής διαφοροποίησης μηχανισμούς της ΕΕ. Οι ελπίδες ιδιοποίησης των κοινοβουλευτικών και συναινετικών θεσμών της αστικής κοινωνίας διαχρονικά αποδεικνύονται φρούδες. Ακόμη κι όταν σε ευνοϊκές συγκυρίες υπάρξουν κατακτήσεις, ακόμη κι αν αναδειχθούν αριστερές κυβερνήσεις με αγωνιστικές μεταρρυθμιστικές διαθέσεις, ο κατασταλτικός μηχανισμός, ενισχυμένος κυριαρχικά, τις καταστέλλει. Με εξαίρεση τη Χιλή του Αλλιέντε (και εν μέρει σήμερα τη Βενεζουέλα), δεν έχει πραγματοποιηθεί ένα προωθημένο, οριακό, πείραμα προοδευτικών μετασχηματισμών και διευρυμένης συναίνεσης, ώστε να μελετηθεί αναλυτικά και συγκεκριμένα αυτή η περίπτωση. Κατά κανόνα, εν τη γενέσει τους αυτά τα εγχειρήματα συμβιβάζονται με το σύστημα, ώστε να εξασφαλίσουν την ανοχή ή και την εν μέρει συνεργασία, ώστε ν' αποφευχθεί η ενεργοποίηση της καταστολής. Στην πραγματικότητα αυτοακυρώνονται. Στα μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα της Χιλής ή και της Βενεζουέλας, σε πρώιμη φάση τους επενέβη δραστικά ο εγχώριος και διεθνής παράγοντας με ποικιλία μορφών, ακόμη και μαζικές κινητοποιήσεις, για να ματαιώσει με τη βία την προώθηση ριζικών μεταρρυθμίσεων. Η επαναστατική ανατροπή απεναντίας σε αρκετές περιπτώσεις έχει αποδείξει την ορθότητα και αναγκαιότητά της. Οι μετέπειτα ήττες ή ο εκφυλισμός τους δεν αναιρούν την επιβεβαίωση της αναγκαιότητας και του ρεαλισμού του επαναστατικού δρόμου. Ιδιαίτερα στον

ολοκληρωτικό σύγχρονο καπιταλισμό, η απολυτοποίηση της συναίνεσης και ενός μακρόχρονου πολέμου θέσεων ως κυρίαρχης μεθόδου κοινωνικής αλλαγής είναι κραυγαλέα ασύμβατη με την πραγματικότητα. Η ειδυλλιακή αντίληψη μιας αστικοκοινοβουλευτικής πραγματικότητας, που με ανοιχτές αγκάλες θα δεχόταν μια κυβέρνηση αλλαγής εδρασμένη, ακόμη και σε ευρεία πλειοψηφική συναίνεση, έχει ανααιρεθεί από ένα κοινοβούλιο υποβαθμισμένο και συναινετικό με ευρύτατη πλειοψηφία, ακόμη και «αριστερών» κομμάτων (ΣΥΡΙΖΑ στα καθ' ημάς), στην κτηνώδη πολιτική των μνημονίων, που επιβάλλει το διεθνές και εγχώριο κεφάλαιο, για να αβγατίσει την απειλούμενη κερδοφορία του. Μια κυβέρνηση, ακόμη και ειλικρινών αριστερών προθέσεων (ανύπαρκτη σήμερα) σ' αυτές τις εγχώριες και διεθνείς συμπληγάδες και τον ενισχυμένο στην καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση δεσμό τους, η μόνη δυνατότητα που έχει είναι η πραγματοποίηση αντιμεταρρυθμίσεων με ψευδώνυμα αριστερά πρόσημα. Η δικαιοσύνη, προσηλωμένη στην υπεράσπιση της ταξικής πολιτικής και στην ανάσχεση των κινήσεων, νομιμοποιεί τις κραυγαλέες και επάλληλες παραβιάσεις του συντάγματος από τη μνημονιακή πολιτική, παρά τις σποραδικές καταδικαστικές αποφάσεις θεωρητικού χαρακτήρα. Σε αστειότητα παραπέμπει η αντίληψη ότι μια αριστερή ριζοσπαστική πολιτική μπορεί να αξιοποιήσει τις ιδεολογικές λειτουργίες του αστικού κράτους (κοινοβούλιο, κυβέρνηση, δικαιοσύνη) και να ηγεμονεύσει επ' αυτών. Εξάλλου, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί (στρατός, αστυνομία, μυστικές υπηρεσίες, μηχανισμοί επιτήρησης) έχουν υπερενισχυθεί σε έμπυχο προσωπικό, υλικό, ακτίνα δράσης, με προσανατολισμό κατά του κινήματος και δεν παρεμβαίνουν κατασταλτικά μόνον στην κινηματική δράση, αλλά και στην ασυνόμευση της διακίνησης ιδεών, άρα και στην ανάσχεσή τους. Αλλά και οι καθαυτοί ιδεολογικοί μηχανισμοί (Εκκλησία, σχολείο, συνδικάτα, κόμματα, ΜΜΕ, ψυχαγωγία, πολιτισμός, οικογένεια) ενισχύουν την ταξική τους

λειτουργία συνειδητά για την υπεράσπιση του συστήματος όχι από τους αγώνες (προς το παρόν), αλλά κυρίως από τις αντιφάσεις του. Είναι μια θεσμική αντίδραση, που ορθά είχε προβλέψει και περιγράψει ο Γκράμσι, τοποθετώντας την όμως σ' έναν τόπο μη υφιστάμενο σήμερα, σε μια επίθεση του κινήματος κατά του κράτους, που θα είχε αρχίσει μάλιστα να το κλονίζει, οπότε θα παρενέβαινε το σύστημα των θεσμικών οχυρών. Η Εκκλησία, έχει εντείνει την ισχυρότατη ιδεολογική της παρέμβαση, παραμυθούμενη μεταφυσικά τον χειμαζόμενο λαό, αλλά και αναπληρώνοντας σε μεγάλο βαθμό το κράτος στον εγκαταλελειμμένο απ' αυτό κοινωνικό ρόλο. Στην εκπαίδευση, ακόμη και στην τριτοβάθμια, εκτοπίζεται η προοδευτική αντίληψη, ενισχύεται η συντηρητική, η απολιτική (πάνω από τους μισούς φοιτητές δεν ψηφίζουν), η ειδικευμένη γνώση, ο επαγγελματισμός, που προωθούνται από το σύστημα, αλλά και από την οικονομική και εργασιακή ανασφάλεια. Στα ΜΜΕ οργιάζει ο αστικός λόγος στις ψευτοαντιθέσεις του, ενώ ο ριζοσπαστικός σχεδόν ολοκληρωτικά έχει εξοστρακιστεί. Στην ψυχαγωγία κυριαρχεί η αποβλάκωση, η φυγή από τη σκληρή πραγματικότητα, ο ατομικισμός, τα παιχνίδια κέρδους. Η ποιοτική ψυχαγωγία σ' όλες τις εκφάνσεις της έχει σαφώς περιθωριοποιηθεί. Η κυρίαρχη ιδεολογία, επειδή το νεοφιλελεύθερο αφήγημα δεν πείθει ως παγκοινωνική λύση, υιοθετεί με επιτυχία διαχρονικές αντιδραστικές ιδεολογικές αντιλήψεις που διαιωνίζονται και ενισχύονται στη λαϊκή συνείδηση: παθητική μοιρολατρία, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης, έλλειψη πίστης στη δυνατότητα αλλαγής της κατάστασης, μηδενισμός, απολιτικισμός («όλοι ίδιοι είναι»), απολυτοποίηση ατομικής λύσης. Η «συναίνεση» στον σύγχρονο καπιταλισμό δεν έχει χαρακτήρα πεποίθησης για την ανωτερότητα του καπιταλισμού, αλλά εκβιασμού και παγίδευσης στο φόβο επιδείνωσης της κατάστασης του ατόμου.

Σε άλλες ιστορικές συνθήκες ο Γκράμσι διατύπωσε το στρατηγικό του

δόγμα για την επανάσταση στην αστικοκοινοβουλευτική Δύση, που εκφραζόταν από την κυρίαρχη θέση στη θεωρία του, του πολέμου θέσεων. Αυτή η στρατηγική του αναπτύχθηκε σε σχέση αντίδρασης με τον αριστερισμό της περιόδου 1919-1921 που εκφράστηκε με τη στρατηγική της Teilaction, των «μερικών» ενόπλων δράσεων εναντίον του αστικού κράτους, αλλά και με την ακόμα πιο ακραία στρατηγική της Τρίτης Περιόδου της Κομιντέρν το 1928-9 που υιοθέτησε μια σχεταριστική στρατηγική άμεσης επαναστατικής δράσης, ταυτίζοντας τη σοσιαλδημοκρατία με το φασισμό, απαιτώντας την απόσχιση των ταξικών συνδικάτων, διακηρύσσοντας την ύπαρξη επαναστατικής κατάστασης και ότι άμεσος στόχος ήταν η δικτατορία του προλεταριάτου, σε μια ιστορική συγκυρία δυναμικής ανόδου του φασισμού. Η διατύπωση του πολέμου θέσεων είναι μια συγκροτημένη και αναλυτική σοσιαλιστική στρατηγική για τη Δύση, για την απόκρουση των τυχοδιωκτισμών της Τρίτης Περιόδου, την οποία ο Γκράμσι σε μεγάλο βαθμό εμπνεύστηκε από τη στρατηγική της Κομιντέρν για το ενιαίο μέτωπο (1921), που σαφώς υστερούσε σε αναλυτικότητα έναντι της φόρμουλας του πολέμου θέσεων. Ο πόλεμος θέσεων του Γκράμσι για τη στρατηγική στη Δύση ως απάντηση στον αριστερισμό των Λούκατς και Θαλχάιμερ δεν δηλώνει απλώς τις ιστορικές συνθήκες, αλλά επηρεάζεται και από τη λογική αυτής της θέσης. Ο Γκράμσι, αλλά και σύγχρονοι θεωρητικοί με αναφορά στον Μαρξ και αντίστοιχα πολιτικά ρεύματα, όταν απολυτοποιούν την απόκρουση μιας ακραίας αντίληψης, ετεροκαθορίζονται και παγιδεύονται συχνά στην αντίθετη. Αυτό συμβαίνει και στις δύο αντίθετες ιδεολογικές κατευθύνσεις: η ολοκληρωτική αντίκρουση του ρεφορμισμού μπορεί να οδηγήσει στον τυχοδιωκτισμό και το σχεταρισμό και, αντίστροφα, η αντίκρουση του σχεταρισμού στο ρεφορμισμό.

Η αντίθεση που κυρίαρχα ενδιαφέρει τον μαρξισμό είναι η αντίθεση μεταρρυθμισής-επανάστασης και η δια-

λεκτική σύνδεση των δύο όρων της και όχι η αντίθεση μεταρρυθμισής-βολογιστικού. Το σύνδρομο (φόβος) απώθησης του αριστερού τυχοδιωκτισμού οδήγησε τον Γκράμσι στην αντίληψη ότι κυρίαρχη θέση στη Δύση ήταν η στρατηγική του πολέμου θέσεων, την οποία μάλιστα αποδίδει στον Λένιν. Η επικέντρωση όμως της στρατηγικής στον πόλεμο θέσεων αναπόφευκτα ευνοεί τη ρεφορμιστική ανάγνωση του Γκράμσι, ο οποίος όμως ουδέποτε απεμπόλησε τις επαναστατικές του πεποιθήσεις:

Έχω την εντύπωση ότι ο Λένιν κατάλαβε πως χρειαζόταν μια αλλαγή από τον πόλεμο κινήσεων που εφαρμόστηκε νικηφόρα στην Ανατολή το 1917 σε πόλεμο θέσεων που ήταν η μόνη δυνατή -όπου, όπως στη Δύση-, όπως παρατηρεί ο Κράσνοφ, οι στρατοί θα μπορούσαν να συσσωρεύσουν γρήγορα ατελείωτες ποσότητες πολεμοφοδίων, και όπου οι κοινωνικές δομές από μόνες τους μπορούσαν ακόμη να μετατραπούν σε βαριά εξοπλισμένα οχυρά. Αυτό μου φαίνεται ότι σημαίνει η φόρμουλα του «Ενιαίου Μετώπου».

(Γκράμσι, άπ. [II]: 866)

Η απολυτοποίηση ή υπερεκτίμηση όμως της μεταρρυθμισής ή της επανάστασης σε καμία βαριάντα της δεν αποτελεί λύση του προβλήματος. Το πρόβλημα του επαναστατικού μαρξισμού είναι στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες να προσδιορίζει συγκεκριμένα τους δύο πόλους της κομμουνιστικής στρατηγικής και την αλληλουχία τους.

Ανυπέβλητα είναι τα βασικά προβλήματα της στρατηγικής του πολέμου θέσεων στον Γκράμσι, αλλά και με ακραία μορφή στους μεταγενέστερους ρεφορμισμούς που αρούνται μαρξιστικά πρόσημα από τον Γκράμσι, παρακάμπτοντας τις επαναστατικές υποθήκες του.

Πρώτο: ο αναπόφευκτος μακρόχρονος και διηνεκής χαρακτήρας αυτής της στρατηγικής. Με την οικεία μεταφορά των χαρακωμάτων, γράφει ο Γκράμσι, για τον παρατεταμένο ακίνητο πόλεμο-

χαρακωμάτων μεταξύ δύο στρατοπέδων σε καθηλωμένες θέσεις: «Η πολιορκία είναι αμοιβαία, συγκεντροποιημένη, δύσκολη, απαιτεί εξαιρετικά προσόντα υπομονής και εφευρετικότητας» (Γκράμσι, ό.π. [II]: 802).

Η επαναστατική αντίληψη δεν αποκλείει μια ενδεχόμενη μακρόχρονη τακτική σύγκρουση, αφού η διαλεκτική μετατροπή της σε επανάσταση καθορίζεται από την ωρίμανση του αντικειμενικού και υποκειμενικού παράγοντα, άγνωστης χρονικής διάρκειας και «στιγμής». Η διαφορά με τη ρεφορμιστική αντίληψη ενός μακρόχρονου μεταρρυθμισμού είναι ότι αυτός αποτελεί στρατηγική επιλογή ώστε βαθμιαία να αλλάζει ο συσχετισμός και η ηγεμονία χωρίς μια ρηξικακή στιγμή (αδύνατος κρίκος, επαναστατική κατάσταση, διαδικία εξουσία) που θα ενεργοποιήσει τα πιο αντιδραστικά σύνδρομα του κεφαλαίου. Έτσι, ακόμη κι όταν εμφανίζονται αυτά τα φαινόμενα η ρεφορμιστική πολιτική όχι μόνον δεν ενσωματώνεται στη δυναμική τους, αλλά επιχειρεί να τα χειραγωγήσει ή και να τα υπονομεύσει, ιδίως αν προαλείφεται για κυβέρνηση, την κατέχει ή συμμετέχει σ'αυτήν (επίκαιρο τεκμήριο η σχέση ΣΥΡΙΖΑ με το εξεγερτικό κίνημα των πλατειών). Ο μεταρρυθμισμός επιδιώκει την άμβλυση των αντιθέσεων, ενώ ο επαναστατισμός την όξυνσή τους, αντίστοιχα με το βαθμό συνείδησης της εργατικής τάξης. Με αυτή την αντίληψη συσχετίζεται και η θέση της διαρκούς συσσώρευσης μεταρρυθμίσεων έως τον «σοσιαλιστικό μετασχηματισμό». Αν η αντίληψη αυτή είχε κάποια λογι-κοφάνεια την περίοδο της χρυσής τριακονταετίας, στο σύγχρονο στάδιο είναι εντελώς ανεδαφική, αφού η μεταρρύθμιση έχει ταυτιστεί με την αντιδραστική αντιμεταρρύθμιση. Αλλά και η ακύρωση, μετά την επέλαση της νεοφιλελεύθερης ρύθμισης, της δέσμης μεταρρυθμίσεων μισθολογικών, εργασιακών, πολιτικών της «χρυσής τριακονταετίας» συντρίβει το επιχείρημα της «αένανης συσσώρευσης μεταρρυθμίσεων».

Δεύτερο: Πάντως, η στρατηγική της συσσώρευσης είναι ουτοπική, ανεξαρ-

τήτως συνθηκών, αφού προϋποθέτει την αδράνεια της άρχουσας τάξης και τη διαρκή ριζοσπαστικοποίηση των μαζών.

Τρίτο: Ο Γκράμσι, ο Κάουτσκι, ο Που-λαντζάς, αλλά και σύγχρονα αριστερο-ρεφορμιστικά ρεύματα επικεντρώνονται σε κάποια μεταρρυθμιστική στρατηγική, αλλά διατηρούν την αναφορά στην επανάσταση, με κάποια μορφή τελικής σύγκρουσης, είτε λόγω πεποίθησης είτε λόγω ιδεολογικής σκοπιμότητας («αριστεροφάνειας»). Ωστόσο, ο πόλεμος θέσεων δεν ενσωματώνει διαλεκτικά την επανάσταση, αφού από το χαρακτήρα του αντιστρέφει την πραγματική σχέση μεταρρύθμισης-επανάστασης στο κεντρικό θέμα της εξουσίας. Συγκεκριμένα, η μεταρρυθμιστική στρατηγική, ακόμα και η πιο προωθημένη, θεωρεί ότι το θέμα της εξουσίας κυρίως επιλύεται στον πόλεμο φθοράς, θέσεων, ηγεμονίας, ενώ η επανάσταση λύνει δευτερεύοντα και εναπομένοντα θέματα. Έτσι, και ο Γκράμσι παρά την εμμονή του στην επανάσταση και μάλιστα στην ένοπλη εκδοχή της, θεωρεί δευτερεύοντα τον ρόλο της στο θέμα της εξουσίας, συγκριτικά με τον πόλεμο θέσεων. Γράφει ο Γκράμσι:

Ο πόλεμος θέσεων απαιτεί τεράστιες θυσίες από αναρίθμητες μάζες ανθρώπων. Γι'αυτό είναι απαραίτητη μια χωρίς προηγούμενο συγκέντρωση ηγεμονίας, και έτσι μια πιο «παρεμβατική» κυβέρνηση, που θα αναλάβει την επίθεση πιο άμεσα ενάντια στους αντιπολιτευόμενους και θα οργανώσει μόνιμα τις δυνάμεις της που θα κάνουν «αδύνατη» μια εσωτερική αποσύνθεση – με ελέγχους όλων των ειδών, με πολιτική, διοικητική και άλλη ενίσχυση των ηγεμονικών «θέσεων» της κυρίαρχης ομάδας κ.ο.κ. Όλα αυτά δείχνουν ότι έχουμε μπει σε μια φάση κορύφωσης της πολιτικο-ιστορικής κατάστασης, επειδή στην πολιτική ο «πόλεμος θέσεων», όταν κερδηθεί, είναι οριστικά αποφασιστικός. Στην πολιτική, με άλλα λόγια, ο πόλεμος κινήσεων συνεχίζει όσο το πρόβλημα είναι να κερδηθούν θέσεις που δεν είναι αποφασιστικής σημασίας.

(Γκράμσι, ό.π. [II]: 802)

Το κρίσιμο απόσπασμα είναι κατηγορηματικό: Ο πόλεμος θέσεων είναι αποφασιστικός, ο πόλεμος κινήσεων κατακάτ δευτερεύουσες θέσεις.

Τέταρτο: Η άρνηση της απλουστευτικής αντίληψης περί αυτόματης κατάρρευσης του καπιταλισμού από την οικονομική κρίση και η υποτίμηση της δυνατότητας της αστικής τάξης να ενεργοποιεί τους μηχανισμούς ηγεμονίας ως «αναστολείς» για να ανακόψει ή να μετριάξει τις πολιτικές εκδηλώσεις της οικονομικής κρίσης, όπως επισημαίνει η Κρίστιν Μπύσι-Γκλυκμαν (1984: 309), δεν αναιρούν, ωστόσο, τον υπονομευτικό και δυνάμει (όχι θέσει) εξεγερτικό ρόλο ισχυρών μάλιστα κρίσεων, όπως η δομική κρίση του 2008, ιδίως με την καθοριστική συμβολή τέτοιων κρίσεων στη δημιουργία επαναστατικής κατάστασης (πρωτοφανής εξαθλίωση και αγωνιστική δραστηριοποίηση των μαζών) και στη δυνατότητα γοργής ωρίμανσης του επαναστατικού υποκειμένου, ιδιαίτερα στο σύγχρονο καπιταλισμό της κυματοειδούς κρίσης-ύφεσης. Όπως γράφει ο Γκράμσι:

Όπως σ' αυτόν τον τελευταίο πόλεμο μια λυσσασμένη επίθεση του εχθρικού πυροβολικού έδινε την εντύπωση ότι είχε καταστρέψει όλο το αμυντικό σύστημα του αντιπάλου, ενώ είχε επιφέρει μόνο

επιφανειακές καταστροφές, και όταν έρχόταν η στιγμή της εφόδου και της προέλασης οι επιτιθέμενοι βρίσκονταν σε μια αμυντική γραμμή που ήταν ακόμη ανθεκτική, έτσι συμβαίνει και στην πολιτική στη διάρκεια των μεγάλων οικονομικών κρίσεων.

(Γκράμσι, 1964: 67)

Στην εκτεταμένη (αλά Όμηρος) παρομοίωση ο Γκράμσι αναιρεί ή υποβαθμίζει ισχυρά την επαναστατική δυνατότητα και των μεγάλων οικονομικών κρίσεων, θέση εύλογη, αφού ανταποκρίνεται στον μακρόχρονο πόλεμο θέσεων και στην κατάκτηση της ηγεμονίας στην κοινωνία.

Πέμπτο: Παρά την αντιστροφή των ρόλων μεταρρύθμισης-επανάστασης στην κατάκτηση και συντριβή της αστικής εξουσίας, ο Γκράμσι δεν απεμπολεί την επαναστατική βία και μάλιστα στρατιωτικού τύπου. Αυτή όμως δεν επηρεάζει και τους πιο προωθημένους σοσιαλρεφορμισμούς, που διατηρούν ρηματική επαφή με την έννοια της «επανάστασης». Γράφει ο Γκράμσι:

Η βίαιη κατάκτηση της εξουσίας απαιτεί τη δημιουργία από το κόμμα της εργατικής τάξης μιας οργάνωσης στρατιωτικού τύπου, που να 'ναι πλατιά εμφυτευμένη σε κάθε τμήμα του αστικού κρατικού μη-

χανισμού, και ικανή να τον πληγώσει και να του καταφέρει σοβαρά πλήγματα στην κατάλληλη στιγμή του αγώνα.

(Αθος Λίζα, 1964: 17-21)

Κανονικά, η επαναστατική αντίληψη του Γκράμσι είναι ασύμβατη με τη ρεφορμιστική εκδοχή του πολέμου θέσεων, αφού η επανάσταση αναπόφευκτα προϋποθέτει την επαναστατική κατάσταση και τη δυαδική εξουσία, που όμως εξοβελίζει ο μακρόχρονος πόλεμος θέσεων και η προτεραιότητα της συναίνεσης.

Παρεμφερής είναι η αντίληψη που ανέπτυξε ο Κ. Κάουτσκι, χωρίς να υπάρχει πνευματική επικοινωνία των δύο στοχαστών, από το 1910. Ο Κάουτσκι στην στρατηγική της κίνησης αντιπαρέθετε τη στρατηγική της φθοράς ή εξασθένισης (Γρηγορόπουλος, 2017: 99-100). Αντί της γενικής επίθεσης κατά του καπιταλιστικού οχυρού, ο Κάουτσκι θεωρούσε προτιμότερη την περικύκλωσή του με αλληπάλληλες επιθέσεις, ώστε ν' απομονωθεί από την κοινωνία και να πέσει χωρίς μάχη, αφού οι πολιορκημένοι, λόγω συσχετισμού, θα τη θεωρήσουν μταιιοπονία. Δεν απέκλειε μια τελική μάχη, στην οποία θεωρούσε ότι λόγω της κατακτημένης υπεροχής η εργατική τάξη θα νικούσε εύκολα και χωρίς μεγάλες απώλειες. Είναι προφανές ότι στην εκδοχή Κάουτσκι η «επανάσταση» είναι πολύ πιο συμβατή με το μεταρρυθμισμό του, αφού ουσιαστικά εξαερώνεται. Στη νεότερη εποχή ο Ν. Πουλαντζάς επίσης δεν απέκλειε μια τελική σύγκρουση μεταξύ θεσμών στους οποίους θα ηγεμόνευσε η εργατική τάξη και των κατασταλτικών θεσμών που δεν θα έλεγχε.

Πίστευε όμως ότι αυτή η σύγκρουση θα μπορούσε να αποφευχθεί, προσδοκία που διαφεύστηκε πανηγυρικά από το πραξικόπημα Πινοσέτ το 1973 στη Χιλή. Έτσι, η όποια έννοια «τελικής σύγκρουσης» εγκαταλείπεται από τον Πουλαντζά υπέρ της ακραίας γενίκευσης της θεωρίας του κράτους-σχέσης, που συμπεριέλαβε πλέον και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς:

Είναι φανερό ότι η εσωτερική αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στους κατασταλτικούς μηχανισμούς θέτει προβλήματα ιδιαίτερα και, κατά συνέπεια, επίφοβα, αλλά –η περίπτωση της Πορτογαλίας το έδειξε περίτρανα– οι ίδιοι αυτοί μηχανισμοί διαπερνούνται από τους αγώνες των λαϊκών μαζών.

(Πουλαντζάς, 1982: 369)

Έκτο: Οικεία και στον σύγχρονο σοσιαλρεφορμισμό είναι η «επαναστατικοφανής» διαβεβαίωση άσκησης αντιβίαιας, σε περίπτωση που το κατασταλτικό κράτος με τη βία επιχειρήσει να ανατρέψει τη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής. Επειδή όμως αυτή η αντίδραση είναι αναπόδραστη, ιδίως όταν το κράτος έχει υποστεί ρωγμές, τότε πραγματοποιείται μετατόπιση της εξουσίας στον κατασταλτικό μηχανισμό, απαιτείται η προληπτική αντιμετώπιση και συντριβή της κατασταλτικής μηχανής, και γενικά των μηχανισμών αντίδρασης του κεφαλαίου, με ιδεολογική, πολιτική, στρατιωτική προπαρασκευή των μαζών, σε συνθήκες κινηματικής έξαρσης. Τα παραδείγματα της Χιλής και της Βενεζουέλας είναι εύγλωττα. **T**

b

Αλτουσέρ, Λ. (1977), *Θέσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Άντερσον, Π. (1985), *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, Αθήνα, Συσπειρώση.

Βέμπερ, Μ. (1948), *Η πολιτική ως λειτουργήμα*, Λονδίνο, Γκερθ και Μιλς.

Γκράμσι, Α. (1975), *Quaderni del Carcere*, Torin, Einaudi.

Γκράμσι, Α. (1964), *Note sul*

Machiavelli, sulla politica e sullo stato, Einaudi.

Kommunismus (15/6/1921), «Για την κρίση της Κομμουνιστικής Διεθνούς».

Λένιν, Β. Ι. (1980), *Άπαντα*, τ. 24, 34, 44, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Μπουσί-Γκλυκομάν Κ. (1984), *Ο Γκράμσι και το Κράτος*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Πουλαντζάς, Ν. (1982),

Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, Αθήνα, Θεμέλιο. *Rinascita* (1964), «Έκθεση Αθος Λίζα»

Τετράδια Μαρξισμού (2017), «Η εμπειρία του Οκτώβρη και η σχέση μεταρρυθμιστικής επανάστασης στο σύγχρονο καπιταλισμό».

Χάρμαν, Κ. (2008), *Η χαμένη επανάσταση*, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο